

Posudek oponenta disertační práce Martina Beneše

“ ÚVOD DO TEORIE JAZYKOVÉ SPRÁVNOSTI ”

předkládané v roce 2017 na Ústavu českého jazyka a teorie komunikace

I. Stručná charakteristika práce

Předkládaná práce je ambiciózní i nabízí řadu zajímavých myšlenek. Pokouší se o aplikaci a rozšíření koncepce Esy Itkonena do českého jazykového plánování. Záměr práce spočívá hlavně v rozsáhlém argumentu pro zakotvení teorie jazykového plánování v reakcích a intencích uživatelů jazyka. Ukazuje, jak by působily Itkonenovy teorie v českém kontextu a srovnává je s různými domácími diskusemi jazykové regulace.

Jak disertace se mi jeví formou a obsahem poněkud neobvyklá. Opírá se především o obsáhlé diskuse filozofie jazyka a myšlenkové experimenty. Až na posledních pár kapitol praktické aplikace modelu chybějí. Nicméně soudím, že by tato práce byla přínosným příspěvkem k české jazykové regulaci, jelikož představuje teoretickou a metodologickou výzvu statusu quo.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Autor je do detailů obeznámen s českou literaturou o jazykových normách. Píše o nich s jasností a přesvědčivostí, které jsou výsledkem dlouhé praxe v oboru. Jeho diskuse filozofie jazyka svědčí o znalosti tohoto oboru.

Teoretický základ disertace je rozvíjen podrobně. Itkonenovy modely jsou vysvětlovány a rozebírány do detailů a prozkoumány v souvislosti s jinými, hlavně domácími modely, občas s odkazem na širší lingvistické myšlení.

Přínos této disertace pro obor by mohl být zdůrazněn jasněji. V prvních kapitolách autor primárně popisuje Itkonenův model a doprovází ho myšlenkovými experimenty. Není vždy jasné, kdy jde o autorovy vlastní příspěvky do teorie a kdy o převyprávění Itkonena. Až v poslední části disertace, kde autorův příspěvek víc vstupuje do konfrontace s domácí situací pomocí příkladů z češtiny, je jasné, v čem spočívá jeho vlastní přínos.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

1. Struktura argumentace.

Struktura disertace je jasně vyložena. Kapitoly jsou krátké a každá je představována jako argument na jedno téma, což čtenáři pomůže v orientaci.

Předložené rozdělení literatury o jazyce do tří hlavních linií (fyzikální – psychologická – intersubjektivní) je užitečné, ale místy problematické. Výchozí tezí je, že fyzikální a psychologické přístupy neposkytují adekvátní základ pro teorii jazykové kultury, ale později v disertaci najdeme četná místa, kde autor integruje tyto přístupy do vývoje vlastního intersubjektivního přístupu. Měl jsem dojem, že autorovo myšlení se během psaní poněkud vyvinulo, ale to se zpětně neodráželo na formulacích v prvních kapitolách.

Čekal bych, že autor otestuje své modely důsledněji na skutečných jazykových situacích. Místo toho se dočkáme spíše myšlenkových experimentů typu: v jazyce A jsou jevy B a C.... Toto je užitečný způsob rozvíjení modelu, ale nejsme tím schopni posoudit, zda v reálné jazykové situaci pomohou. Skutečných příkladů se dočkáme až později (např. *tří/třech*, s. 76, a *poběžím/budu běžet*, s. 82-83), ale i zde není doloženo jak nesoulad působí, je vnímán, jaký byl vývoj kodifikace atd. Z mého pohledu by bylo žádoucí spoléhat se spíše na skutečné případové studie a jejich dopady (a tím jsem poznamenán jako „fyzikální“ lingvista....).

2. Formální úroveň práce

Ocenil jsem autorovu snahu psát srozumitelně a vysvětlovat pojmy krok za krokem. Nevšiml jsem si, že by bylo mnoho pravopisných chyb či jazykových neobratností.

Jeden příznak autorova stylu je použití neformálních vyhýbavých výroků, např. „Jako vhodnější způsob **se mi** při zjišťování toho, zda došlo k nenulové reakci, **jeví** postupy nepřímé...“ (s. 91), nebo „Nejexplicitnějším vyjádřením tohoto stanoviska v lingvistických souvislostech, **se kterým jsem se setkal**, je...“ (s. 28). Na jednu stranu je chvályhodné, že autor nekonstatuje napevno, co nemůže řádně doložit; nicméně tento způsob budí občas dojem, že volba výzkumných prací nebo metod je aspoň částečně nahodilá, anebo že se autor sám nepřesvědčil o tom, že vyčerpал možné varianty a zdroje.

3. Práce s prameny či s materiálem

V disertaci se odvolává na široké spektrum vědecké literatury, od filozofie jazyka po korpusovou lingvistiku, psychologii a jazykovou kulturu. Ve filozofii jazyka se mi výklad zdál přesvědčivý a znalost relevantní literatury (domácí i zahraniční) dostatečně hluboká, diskuse je propracovaná a byla vedena autoritativně.

Vzhledem k šíři prezentované látky se objevují místy mezery a nedostatky. Chybějí relevantní pojmy z kognitivní lingvistiky (hlavně by argumentaci prospěly např. zakotvení (*entrenchment*) a zamezení (*pre-emption*) a diskuse o korpusové lingvistice postrádá známé argumenty v oboru o užívání a užitečnosti korpusů. V mnoha místech chybějí výklady hlavních ústředních prací (např. Goldbergová, Bybeeová v kognitivní lingvistice; Biber, Teubert, Sinclair a Čermák v korpusové lingvistice). Diskuse jazykového managementu a sociolingvistiky se opírají pouze o pár prací.

Co se týče výše zmíněného tříčlenného rozdělení „fyzikální-psychologické-intersubjektivní“, bylo by bývalo užitečné odvolat se na rozsáhlou literaturu spojující fyzikální přístupy s psychologickými, tj. jak struktura vzniká z „faktů“ lingvistického úzu. Dalo by se dokonce tvrdit, že všechny tyto přístupy popisují různé aspekty tvoření lingvistického chápání a produkce, proto není nutné postavit je proti sobě jako konkurující si (i když občas tomu tak je).

4. Vlastní přínos

Autor pracuje primárně s existujícími modely a aplikuje je na českou lingvistickou situaci. Nejde však o mechanickou aplikaci: práce svědčí o důsledném poznání Itkonenových pojmů a o obratném užití těchto pojmů ve snaze dosáhnout vlastních cílů.

Disertace neobsahuje nově sebraná data. Místo toho její originální přínos spočívá v analýze existujících modelů a jejich přetavení do nové formy vhodné pro užívání v české jazykové kultuře.

IV. Dotazy k obhajobě

1. Váš výklad se opírá o Itkonenův pojem „socialistických“ přístupů k jazyku. Mohl byste pro nás výstižně shrnout váš osobní vklad do aplikace tohoto pojmu? Nabízíte metodologické nebo pojmové posuny v této teorii?
2. Četní badatelé se už pokusili o upřesnění a vyjasnění spojitostí mezi daty, strukturou a interakcemi (u vás „fyzické“, „psychologické“ a „intersubjektivní“ přístupy) tak, aby nebyly vnímány jako konkurující si pohledy, ale spíše jako složky, které přispívají do našeho poznání osvojování a sdílení jazyka. Které z těchto integrujících přístupů se vám zdá nejvydařenější, a proč?
3. Jak se „pravidla“ (s. 48-49) utvářejí: pokud jich bude miliony, jak a kde se „ukládají“ a v kterém momentě se to „učení se“ uskuteční? Do jaké míry poskytují přístupy inspirované konexionismem (Bybee) či přístupy jako analogické modelování (Skousen), tzv. „memory-

based learning“ (Daelemans) a minimální generalizace (Albright/Hayes) adekvátní vysvětlení?

4. V popisu jazykových změn (s. 78) píšete: *„Na změnu je třeba nahlédnout jako na sérii individuálně-psychologických rekonstitucí v myslích všech jednotlivých uživatelů jazyka. Ze „socialistické“ konceptualizace předmětné oblasti teorie jazykové správnosti tak vyplývá možnost, nebo dokonce nutnost pohlédnout na tuto oblast z jakési radikálně individualizační perspektivy, zohledňující (alespoň modelově) mysl každého jednotlivého člena společenství (jako typu). Díky této perspektivě se lze předmětné oblasti teorie jazykové správnosti přiblížit lépe než z perspektiv jiných.“* Toto ale předpokládá částečné popření „socialistického“ modelu a návrat do modelů fyzikálních a psychologických, ve kterých vstupní data umožňují vytvoření rutin a pravidel pro dané individuum bez intersubjektivní perspektivy. Jak vnímáte tento rozpor?
5. Na s. 92 píšete: *„Uživatelé jazyka, kteří budou (na základě uvědomované věty o pravidle) považovat daný prostředek za jasně správný, či nesprávný (= jasný případ), budou mít tendenci tento svůj postoj k němu indikovat na krajních pólech škály, zatímco uživatelé jazyka, pro něž takový nebude (= nejasný případ), budou mít tendenci indikovat svůj postoj k němu blízko jejího středu.“* Podle kterého výzkumu je to pravda? Narazil jste na nějaké studie, které tento závěr potvrzují?
6. Na s. 104 nabízíte metodu, jak zacházet se situacemi, kde ne všichni členové společenství sdílejí stejná pravidla. Nevypracoval jste však žádný skutečný případ tohoto rozkolísání. Mohl byste nám aspoň jeden takový případ přiblížit?
7. Rozdíl mezi otevřenými a uzavřenými interakcemi (na s. 109) je zajímavý postřeh a užitečný pojem. Dále uvádíte: *„To je podle mě velmi dobrý praktický důvod, proč je pro řečové společenství dobré zajistit a udržovat nějaký soubor pravidel pro tvorbu komunikátů uplatnitelných v prototypově otevřených interakcích, resp. soubor odpovídajících jazykových prostředků jako jejich obsahů, tj. standard nebo spisovný jazyk, a věnovat mu (institucionální) péči.“* Pokud jsou pravidla, o kterých jste se dříve zmínil, miliony a obsahují např. definice, tvaroslovné formanty a tvary, syntaktické konstrukce, kolokace, stylistické pokyny atd., musíme tu stanovit nějaké hranice. Která „vnitřní“ pravidla byste chtěl explicitně kodifikovat?
8. Na s. 113-114 navrhuje, aby uživatelé sami vyhodnotili typologii situace, ve které se nacházejí a vybrali nejbližší úsek *komunikační situace* (jak se takové úseky definují?): *„Vyhodnotí-li, že aktuální, jedinečná komunikační situace, v níž se právě nachází, má hodnotu např. 1 $\frac{2}{3}$, a blíží se tak nejvíc jeho situační typizaci s hodnotou 2, nebude / neměl by v ní užívat prostředky řízené distribučními pravidly se situačními typizacemi 1, 3, 4, ale jen ty, které jsou obsahem buď distribučně volných pravidel, nebo pravidel se situační typizací 2.“* Potom tvrdíte, že mluvčí mohou zmíněný kód vyměnit za jiný podle vyvíjející se situace či měnícího se postoje k němu (což se v literatuře občas nazývá *situační přepínání kódů*, „situational code-switching“). Pokud jde o volbu kódů v češtině, konstatujete, že *„Komplexnější poznatky o těchto faktech bohužel chybí. Omezím se proto na konstatování toho, co se zdá být neproblematické. Uživatelé (českého národního) jazyka rozlišují přinejmenším tyto dvě situační typizace a s nimi spojené soubory jazykových prostředků: nižší a vyšší.“* Toto implikuje, že Češi volí jednu z dvou „typizací“ a pohybují se mezi nimi podle vývoje situace. Souhlasíte s touto interpretací a pokud ano, jak to srovnáte s výsledky J. Wilsona (2010) nebo J. Chromého (2015), které svědčí spíše o tom, že distribuce stylově podmíněných tvarů a prvků není čistě situační?
9. Zpochybňujete užitečnost korpusů v určování jazykové správnosti, k tomu dva body: (a) jakým nástrojem je tedy nahradíte, abychom mohli zjistit, co do souboru pravidel patří a co ne? (b) na s. 117 citujete Křena: *„texty upravujeme pouze tehdy, je-li takový zásah ospravedlnitelný jako oprava chyby, která nebyla záměrem autora a pravděpodobně jím ani nebyla způsobena“* a z toho vyvozujete, že korpusy už podlehly značným intuitivním zásahům. Zjistil jste u korpusáků, zda opravdu došlo k takové míře zasahování, že by

opravovali běžné překlady? Měl jsem za to, že spíš jen automaticky vyčistili nějaká „nepísmenka“ vzniklá jako výsledek automatické konverze souborů, ale možná se mýlím.

V. Závěr

Předložená disertační práce má mnoho předností. Místy mám pochybnosti, zda je dostatečně propojována s dalšími lingvistickými oblastmi, které jsou v ní citovány. Nicméně splňuje požadavky kladené na disertační práci, a proto ji doporučuji k obhajobě a předběžně ji klasifikuji jako *prospěl*.

25. dubna r. 2017

Neil Bermel